

RAZGLEDNICA VATROSLAVA JAGIĆA I IZGUBLJENA SKULPTURA IVANA GUNDULIĆA U VARAŽDINU¹

Razglednica koju je slavist Vatroslav Jagić poslao svojoj supruzi Sidoniji sadrži niz višeslojnih informacija koje su kao tkanina nastale sabijanjem i ukrštanjem vizualnoga i tekstualnoga sadržaja. Ispreplitan je od trenutka njezine proizvodnje sve do slanja u varaždinskome poštanskom uredu 6. kolovoza 1910. godine za Spital am Semmering, mjestašće u austrijskoj Štajerskoj. Razglednica je izrađena od naknadno koloriranoga svjetlotiska na kartonu, čiju je poleđinu s linijama i podacima otisnuo Srećko Hartmann, vlasnik knjižare, papirnice i knjigovežnice u Ulici Ivana Gundulića br. 7. Jagić je podatke o primateljici i poruku supruzi ispisao ljubičastom olovkom. Neutvrđeni varaždinski fotograf najvjerojatnije je izradio svjetlotisak s prikazom istočnoga pročelja zgrade varaždinskoga narodnog kazališta. Ovjekovječio je izgled pročelja prije nego što je nadograđena i pregrađena (1948.-1955.). Ovjekovječio je *Skulpturu Ivana Gundulića* koja je stajala u središnjoj niši pročelja. Odluku o postavljanju kipa donijelo je Gradsko poglavarstvo Varaždin na sjednici 27. kolovoza 1872. godine na prijedlog potomka slavnoga mjesnog trgovca i dobročinitelja Samuela Louisa Mosingera: sina Ljudevita ili, vjerojatnije, privatnika Moritza (Mavra) Mosingera (Varaždin?, 1832. – Varaždin, 12. siječnja 1901.). Štoviše, gradski su oci izvedbu skulpture neznanoga autora povjerali Hermannu Helmeru, projektantu kazališne zgrade. Razlog koji je naručitelja ponukao da predloži postaviti kip moguće je povezan s funkcijom zgrade i popularnošću pjesnika

¹ Ovaj je rad nastao na temelju istoimenoga autoričinog izlaganja na Stručno-znanstvenome skupu *Stare razglednice – izvori baštine*, u organizaciji Geografskoga odsjeka Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 24. studenoga 2023. godine.

Gundulića u XIX. stoljeću kao simbolom hrvatskoga nacionalnog identiteta. Razglednica se vratila u Varaždin 1938., kada je Stanka Rešetar dio prepiske svojega oca darovala Gradskome muzeju. Posljednji je put putovala 1968. godine u Državni arhiv. Ondje se čuva kao dokaz o proizvođačima, pošiljatelju i njegovom odnosu sa suprugom, urbanizmu Jagićeva rodnoga grada od druge polovice XIX. do sredine XX. stoljeća, te o izgubljenoj skulpturi i pojedincu koji je potaknuo da se njome uredi najznačajnija historicistička zgrada u Varaždinu.

Ključne riječi: razglednica; Vatroslav Jagić; Varaždin; Ivan Gundulić; skulptura na otvorenom; Mosinger.

1. UVOD

Sačuvana korespondencija Vatroslava Jagića (Varaždin, 6. srpnja 1838. – Beč, 5. kolovoza 1923.) sadrži prepisku jezikoslovca i književnoga povjesničara s obitelji i suvremenicima iz političkoga, društvenoga i kulturnoga života. Broji pisma i razglednice koje je slao svojoj supruzi, Sidoniji Jagić rođ. Struppi († Beč, 26. siječnja 1914.). Jedna takva dopisnica sadrži utkane različite informacije (sl. 1 i 2).² Izrađena je od tankoga izdržljivog kartona dimenzija 8,7 x 13,8 cm, formata položenoga pravokutnika. Na prednjoj je strani tehnikom naknadno rukom koloriranoga svjetlotiska,³ uprizorena sjeveroistočna strana varaždinskoga gradskog kazališta iz smjera parka. U gornjemu desnom kutu crno je otisnut tekst "VARAŽDIN – Gradsko kazalište." Na poledini su crno otisnute linije i latinični tekst: sredinom širine i odmaknuto od gornjega ruba "DOPISNICA" i ispod okomita crta, sredinom visine tik uz lijevi rub "Papirnica S. Hartmann", u donjemu lijevom kutu "7219", a na desnoj polovici četiri vodoravne linije. Nad linijama je pošiljatelj ljubičastom olovkom i njemačkim jezikom ispisao podatke o primatelju: "Hochedlgeborne Frau Hofrat / Sidonie von Jagić / Spital am Semmering / Steiermark" i na lijevoj polovici hrvatskim jezikom poruku: "Da se umiriš, znaj da / ne polazim nikuda / dalje iz Varaždina. / Ovdje sam već bio kod / Milčetića i Fanike. / Svi lijepo pozdravlja/ju. Sutra (u nedjelju) / vraćam se u Gradac. / tvoj tata". U gornji desni kut zalijepljena je poštanska marka, uspravni pravokutni papirić sa zeleno otisnutim prizorom mađarske krune na postolju između mađarskih natpisa, "MAGYAR KIR. POSTA" iznad i "FILLER" ispod.

² Državni arhiv u Varaždinu (dalje DAVŽ), [0635] JAGIĆ, Vatroslav, jezikoslovac i povjesničar književnosti (Varaždin, 1838 – Beč, 1923) – Varaždin, Zagreb, Odesa, Beč; 1856/1922: kut. 1; 0,08. PrP; Sl. *Razglednica Vatroslava Jagića supruzi Sidoniji*, putovala 8. kolovoza 1910.; papir, svjetlotisak; bojanje, Papirnica S. Hartmanna. Digitalizirao Kruno Sudec, DAVŽ.

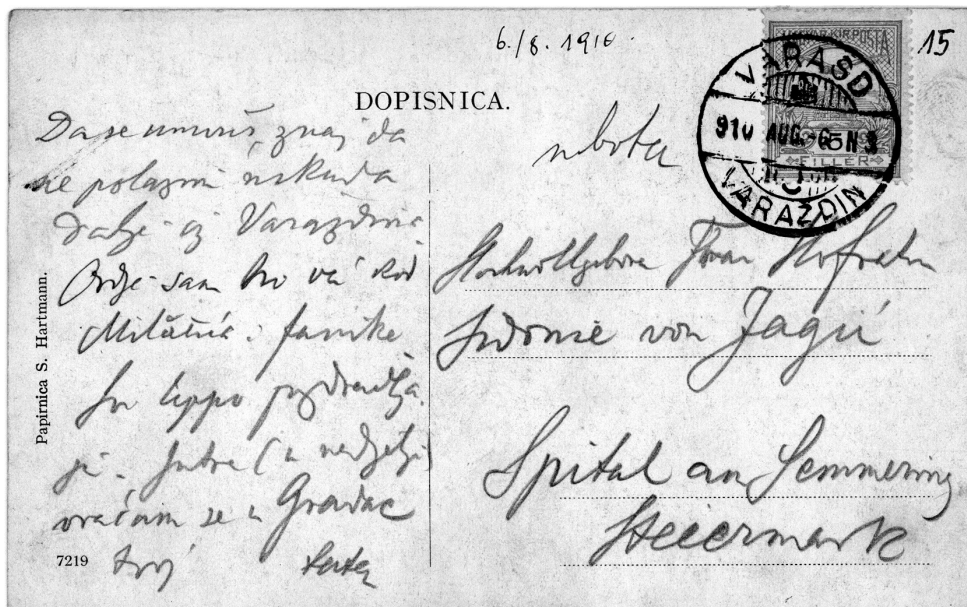
³ Na pomoći u utvrđivanju tehnike autorica srdačno zahvaljuje dr. sc. Hrvoju Gržini, arhivskome savjetniku i pročelniku Središnjega fotolaboratorija Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu.

Preko marke crno je udaren žig "VARASD / 910 AUG 6 N. 3/ VARAŽDIN". Lijevo od otiska žiga tintom je ispisana nečitka riječ i iznad nje, drugom tintom datum "6. / 8. 1910.". U gornjemu desnom kutu plavom kemijskom olovkom zapisan je broj "15".

Razglednica sadrži niz višeslojnih informacija koje su poput tkanine nastale sabijanjem i ukrštanjem vizualnoga i tekstualnoga sadržaja koji je ispreplitan od trenutka njezine proizvodnje do slanja u varaždinske poštanske ured. Najprije je potrebno osvrnuti se na relevantnu historiografiju.

Fotografija 1. *Razglednica Vatroslava Jagića, prednja strana; putovala 6. kolovoza 1910. godine.*
(Digitalizirao Krno Sudec 2023., Državni arhiv u Varaždinu).

Fotografija 2. Razglednica Vatroslava Jagića, poledina; putovala 6. kolovoza 1910. godine. (Digitalizirao Kruno Sudec 2023., Državni arhiv u Varaždinu).

2. DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA O SKULPTURI

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti je povodom tridesetogodišnjice Jagićeve smrti 1953. godine tiskala *Korespondenciju Vatroslava Jagića*, knjigu u kojoj su iznijeli sačuvanu jezikoslovčevu prepisku. Njezin dio koji se čuvao u Grads-kome muzeju Varaždin, za tisak je pripremio i bilješkama popratio Krešimir Filić, prvi ravnatelj muzeja.⁴ Pretpostavlja se da je on razglednicu označio brojem "15". Uz opasku da je Jagić tu razglednicu poslao u austrijsku Štajersku, Filić prepisuje hr-vatske poruke u kojoj Jagić spominje profesora slavista i književnika Ivana Milčetića i Faniku Omšal, "staru znanicu Jagićevu u Varaždinu".⁵ Vizualni sadržaj na prednjoj strani Filić ne komentira. Jedna razglednica, s identičnim prizorom na kazališnu zgra-du (stoga se smatra da je primjerak istoga fotografa i/ili proizvođača), objavljena je u knjizi *Varaždinske razglednice*. Te razglednice iz zbirke Zorana Borića tekstem prati Denis Peričić, književnik i povjesničar književnosti, koji taj primjerak, datiran u 1909. godinu, obgrljuje osvrtom na razvoj i život Varaždina u XIX. stoljeću.⁶

⁴ *Korespondencija Vatroslava Jagića*, ur. Petar Skok, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953., 23.

⁵ *Isto*, 70.; Usp. Krešimir FILIĆ, *Lik Vatroslava Jagića*, samoizdat, Varaždin, 1968., 21.

⁶ *Varaždinske razglednice* [I], ur. Borislav Šimenc, tekst Denis Peričić, Vall 042, Varaždin, 1997., 42.

U knjizi *Povijest grada Varaždina*, povjesničar Rudolf Horvat [1993.] prvi iznosi da je varaždinsko gradsko "[...] zastupstvo 27. kolovoza 1872. godine zaključilo da se na stražnju stranu kazališne zgrade stavi kip hrvatskoga pjesnika Ivana Gundulića [...]"⁷ Miroslav Klemm [2014.], povjesničar umjetnosti i muzealac, u dosad najcjelovitijemu i jezgrovitomu prikazu povijesti izgradnje i opremanja ove historicističke zgrade, primjećuje da prikaz njezinoga istočnog pročelja na crtežu Artura Dauseka (1894.) sliči pročelju na razglednici iz 1930-ih godina. Stoga ih i opisuje: "Građevina ima istaknuti središnji dio s velikim trokutastim zabatom nad krovom i niže bočne dijelove s ravnom terasom na prvom katu, probijene u prizemlju lučno svedenim vratima. U visini prvoga kata su niše s ukrasnim plastičkim oblicima. U središnjoj je na postolju kip hrvatskoga pjesnika Ivana Gundulića u prirodnoj veličini, [a] u postranim ukrasne vaze".⁸ Muzealac u fotomonografiji *Izgubljeni grad* prenosi glasinu da je kip tijekom obnove zgrade od 1948. do 1955. godine odnio neki radnik s gradilišta.⁹ U knjizi *Skulptura na otvorenom u Varaždinu*, Ana Kaniški zaključuje da su u XIX. stoljeću u predgrađima podignuta dva poklonca, iznad trgovina okačena dva cimera i u gradskome šetalištu postavljene dvije skulpture, dubrovačkoga pisca i četiriju godišnjih doba (1893.), obje kasnije izgubljene.¹⁰

Razglednica svjedoči o proizvođačima i pošiljatelju (njegovome odnosu sa suprugom), tehničkim i likovnim dosezima na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, urbanizmu Varaždina u XIX. i XX. stoljeću i skulpturi. Razglednica se razlaže na podatke, čije je istraživanje dovelo do novih spoznaja.

⁷ Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu i Grad Varaždin, Varaždin, 1993., 368. Rukopis je predao 1939. godine.

⁸ Crtež tušem i akvarelom na papiru čuva se u Državnome arhivu u Varaždinu. Miroslav KLEMM, "Zgrada varaždinskog gradskog kazališta", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 25, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2014., 302. Tekst je pretiskan i za monografiju povodom 150. godina otvorenja zgrade: Miroslav KLEMM, "Varaždinsko kazalište - najvrednija historicistička građevina Varaždina", *150 godina kazališta u Varaždinu*, ur. Vesna Kosec-Torjanac, Hrvatsko narodno kazalište, Varaždin, 2023., 29-32.

⁹ Miroslav KLEMM, *Izgubljeni grad: foto-esej o neskladnim građevinskim intervencijama u povijesnom tkivu Varaždina*, Modernist, Varaždin, 2010., 68.

¹⁰ Ana KANIŠKI, *Skulptura na otvorenom u Varaždinu*, za tisak prihvatila Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu. Usp. statuete godišnjih doba uništene su za Prvoga svjetskog rata. Mirela SLUKAN ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova: V. svezak. Varaždin*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv Varaždin, Varaždin, 2008., 157 (bilj. 396).

3. SREĆKO HARTMAN I SVJETLOTISAK

Razglednicu je izradila *Papirnica S. Hartmann*. Srećko Hartmann bio je tipograf u *Tiskari J. B. Stiflera*, koja se nalazila u drugomu dvorištu palače Drašković na glavnome gradskom trgu. U prvome se dvorištu, ističe povjesničarka Magdalena Lončarić [2007.], nalazila Sangillina, *Tiskara Stjepana Platzera*. Srećko je uređivao novine *Varaždinski vjestnik. Časopis za politiku, gospodarstvo, obrt i društveni život*, režimsko glasilo u službi velikoga župana, mađarona Radoslava Rubida Zichyja.¹¹ Knjižaru, papirnicu i knjigovežnicu osnovao je 1907. godine u kući u Ulici Ivana Gundulića br. 7, preuzevši onu prethodnu. Primaio je narudžbe knjiga i muzikalija, pretplatu na domaće i strane novine i knjige, skladištio pisaci, risaci i školski pribor i držao knjigovežnicu.¹² U kolovozu 1922. preminuo mu je desetogodišnji sin Branko, a u ljetu 1923. godine sedmogodišnja kćer Nadica.¹³ U travnju 1922. godine gradski su mu oci prihvatili molbu da papirnicu preseli u palaču Herczer na uglu Franjevačkoga trga i Uršulinske ulice.¹⁴ Prema ugovoru o najmu ove kasno-barokne jednokatne uglovnice koji je potpisao 15. listopada 1922. godine, prenosi arheologinja Martina Matijaško [2013.], djelatnost je smjestio u prizemlje palače i obvezao se preurediti prozore i vrata zgrade, što je naišlo na negodovanje.¹⁵ Umro je prije 13. svibnja 1944., u dobi od 73 godine.¹⁶

U godini kad razglednica putuje, uz Hartmanna djeluju već spomenute tiskare koje su krajem XIX. i početkom XX. stoljeća isto tiskale razglednice s prikazom Varaždina. Povrh toga, na prijelazu stoljeća djeluju fotografi Eduard Heiszig, koji preuzima fotografski atelijer Stjepana Lypoldta i Rudolf Benedikt Mosinger (Varaždin, 27. veljače 1865. – Beč, 9. listopada 1918.) koji, završivši školovanje u Beču, 1889. godine osniva atelijer u Kolodvorskoj ulici. Taj atelijer kratko vodi fotograf Toman 1903. godine i potom ga preuzima, piše povjesničarka umjetnosti Ljerka Šimunić [1994.], Artur Kulčar.¹⁷ Pregled razglednica iz toga doba pokazuje da su fotografi i tiskari pratili novosti u tehnologiji i postupcima reproduciranja fotografija. Povjesničar i arhivist Hrvoje Gržina [2020.] navodi da je svjetlotisak na području

¹¹ Magdalena LONČARIĆ, *Tiskarstvo u Varaždinu 1586.-1946.*, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2007., 30, 32.

¹² "Objava!", *Hrvatske pravice*, br. 6, 8. veljače 1908., 6.

¹³ "Umro", *Slobodni građanin*, br. 48, 21. kolovoza 1920., 3.; "Umri su u Varaždinu", *Narodno jedinstvo*, br. 31, 4. kolovoza 1923., 2.

¹⁴ "Skupština gradskog zastupstva", *Narodno jedinstvo*, br. 17., 29. travnja 1922., 2.

¹⁵ Martina MATIJAŠKO, *O gradu priča palača. Palača Herczer – Varaždin*, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2014., 22.

¹⁶ "Svježi grobovi", *Hrvatsko jedinstvo*, br. 27., 13. svibnja 1944., 3.

¹⁷ Ljerka ŠIMUNIĆ, "Stari varaždinski fotografi", *Fotografija u Hrvatskoj / Photography in Croatia 1848-1951.*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1994., 300-311.

današnje Hrvatske prvi rabio zagrebački fotograf Ivan Standl za album *Uspomena na Zagreb* (1871.); u Zadru fotograf Tomaso Burato u *Prvom zavodu u Dalmaciji za fotomehanički tisak* koji je osnovao najkasnije do 1894. godine, dok su prvi pogoni za fotomehaničko otiskivanje u Zagrebu bili *Chromolitografija, cinkografija i svjetlotisak* Vase Margetića i Vladimira Rožankovskoga (osnovan 1898.) i *Svjetlotiskarski zavod* Rudolfa Mosingera (osnovan 1901.).¹⁸

Jagićeva razglednica otkriva da varaždinski fotografi i tiskari idu u korak s vremenom i posjeduju umješnost u korištenju ove reproduktivne tehnike. Hrvoje Gržina pojašnjava: "Svjetlotisak je fotomehanički postupak bez rastera koji omogućava izradu visokokvalitetnih otisaka iz fotografskih negativa". Na staklenu ili metalnu ploču nanosi se sloj želatine i nakon što se stvrdne, nanosi se drugi sloj (pomiješan s kalijevim ili amonijevim dikromatom). Ploča se suši u tami na točno određenoj i kontroliranoj temperaturi i na površini želatine počinje se stvarati karakteristični namreškani uzorak. Ispred ploče stavi se fotografski negativ koji se osvijetli i želatina se otvrdnjuje ovisno o količini svjetlosti (elektromagnetskoga zračenja): tamo gdje prima manje, ostaje neotvrdnuta. Nakon izlaganja, ploča se uranja u hladnu vodu kako bi se isprao višak dikromata i tretira se otopinom glicerina koji neotvrdnutu želatinu čini sklonom upijanju vode, hidrofilnom; otvrdnuta želatina koja je primila veću količinu svjetlosti ne upija vodu, ostaje hidrofobna. Potom se na želatinu nanosi masna tinta koja se zadržava na hidrofilnim dijelovima, a odbija na hidrofobnim. Želatina se u preši otiskuje na papir i suši. Po potrebi se nakon sušenja premaže zaštitnim premazom.¹⁹ Tamni dijelovi na fotografiji odgovaraju otiscima tinte na papiru.

U slučaju Jagićeve razglednice, svjetlotisak je naknadno ručno koloriran, što se razabire na lukovima niša i plavoj mrlji ispod okulusa u zabatu pročelja. Najizglednije je da je Hartmann nabavio svjetlotisak od nekoga fotografskog ateljea i na poleđini kartona otisnuo linije i tekst. Svjetlotisak prikazuje novi varaždinski Talijin hram.

4. HERMANN HELMER I ZGRADA KAZALIŠTA

Lokalni list *Pučki prijatelj*, dvije godine nakon što prenosi o polaganju kamena temeljca i otvorenju praškoga hrama,²⁰ u ožujku 1870. godine izvješćuje da je

¹⁸ Hrvoje GRŽINA, "Album *Uspomena na Zagreb* Ivana Standla – prvi trag svjetlotiska u hrvatskoj fotografiji", *Arhivski vjesnik*, 60, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2020., 114, 94 (bilj. 2).

¹⁹ *Isto*, 97-98.

²⁰ "Polaganje temeljnoga kamena narodnomu kazalištu u zlatnom Pragu", *Pučki prijatelj*, br. 20, 21. svibnja 1868., 84.; "Narodna svečanost u Pragu", *Pučki prijatelj*, br. 22, br. 22, br. 23 i br. 24, 4., 11. i 18. lipnja 1868., 90-91, 95, 98-99.

Gradsko poglavarstvo Varaždin donijelo odluku o izgradnji varaždinske kazališne zgrade.²¹ Arhitekta budućega zdanja tražilo je objavom nagradnoga natječaja koju su u travnju prenijele i mađarske novine.²² Povjesničar umjetnosti Hans-Christoph Hoffmann [1966.] je naveo da je prva nagrada dana Hermannu Gottliebu Helmeru (Harburg, Njemačka, 13. srpnja 1849. – Beč, 2. travnja 1919.), to jest, pobjedom 9. kolovoza 1870. godine povjerena mu je izgradnja varaždinske kazališne zgrade.²³ Novine kažu da mu je posao predan u veljači 1871. godine.²⁴ Taj se arhitektonski crtač u atelijeru bečkoga arhitekta Ferdinanda Fellnera starijega i muž Varaždinke Philippine Levanić,²⁵ 1873. godine udružuje sa sinom pokojnog poslodavca, Ferdinandom Fellnerom ml. Tijekom idućih četrdeset i tri godine, t. j. sve do partnerove smrti, ističu povjesničar umjetnosti Dragan Damjanović i povjesničarka Iskra Iveljić [2014.], "[...] radit će zajedno i sve projekte zajednički potpisivati, iako je za pretpostaviti, s obzirom na to da je Helmer radio u Fellnerovu poduzeću i ranije, da im je suradnja započela i prije službenoga utemeljenja poduzeća". Autori odmah dodaju: "Premda su se proslavili kazališnim zgradama, projektirali su i cijeli niz drugih tipova građevina. Specijalizirali su se zapravo ne za kazališne građevine, nego općenito za prestižne i skupe zgrade, simbole novoga građanskog društva i novih brzorastućih metropola". O djelatnosti u Hrvatskoj ističu: "[...] Helmeru samom, a potom i atelijeru Fellner & Helmer pružila se prilika sudjelovati u gradnji cijeloga niza kazališnih zgrada, od najranijega kazališta u Varaždinu, preko kazališta u Zagrebu i Rijeci".²⁶ Zgrada kazališta je otvorena četverodnevni svečanostima 24. rujna 1873. godine.²⁷ Osim Hoffmanna, detaljno o provedbi natječaja, tijeku izgradnje i opremanju zgrade kazališta s plesnom dvoranom, kavanom i restoranom koje

²¹ "(Kazalište u Varaždinu)", *Pučki prijatelj*, br. 7, 10. ožujka 1870., 33.

²² "Prämien-Ausschreibung", *Pester Lloyd*, br. 90, br. 92, 21. i 23. travnja 1870., 8.; 6.

²³ Hans-Christoph HOFFMANN, *Die Theaterbauten von Fellner und Helmer*, Prestel-Verlag, München, 1966., 14.

²⁴ "(Stvar o gradjenju varaždinskog kazališta i plesonice)", *Pučki prijatelj*, br. 8, 23. veljače 1871., 32. Usp. Hoffmann ističe da je posao preuzeo kao samostalni arhitekt i nije poznato je li istovremeno radio i u Fellnerovome studiju. Na drugome mjestu pak navodi da se je Helmer pridružio uredu Fellnera starijeg kao arhitektonski crtač u srpnju 1868. godine. HOFFMANN, 1966., 14.

²⁵ Vijest o smrti 79. godišnje Philippine Levanić u lipnju 1933. godine: "Domaće vijesti. Preminuli.", *Varaždinske novosti*, br. 167, 16. veljače 1933., 4. Usp. HOFFMANN, 1966., 14. "Dok je gradio kazalište u Varaždinu, Helmer je upoznao i svoju buduću suprugu Philippine, kćer postolara Levanića; zajedno su imali četvero djece: Adele, rođenu 1877., i Irene, rođenu Zäb, te Hermanna (1878.) i Hansa 1882. Hermann Helmer mlađi, poput Ferdinanda Fellnera mlađega, studirao je arhitekturu na Tehničkome sveučilištu u Beču i radio je u velikome ateljeu". (prev. autorica ovoga rada).

²⁶ Dragan DAMJANOVIĆ i Iskra IVELJIĆ, "Arhitektonski atelijer Fellner i Helmer i obitelj Pongratz", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 39, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2015., 124-125.

²⁷ Otvorena je plesna dvorana, a 25. rujna kazalište prvom izvedbom. "(Svečanost otvorenja varaždinske kazališta)", *Pučki prijatelj*, br. 35, 3. listopada 1873., 244. Opis zgrade usp. HOFFMANN, 1966., 52.

su gradski oci planirali iznajmljivali u ugostiteljske svrhe,²⁸ pisale su povjesničarke umjetnosti Marina Bagarić [2020.] i Ljerka Šimunić [2023.], te dramaturginja Vesna Kosec-Torjanac [2003.].²⁹

Usporedi li se stanje pročelja na *Jagićevoj razglednici* s današnjim stanjem, uočava se da je znatno promijenjeno prilikom pregradnji i nadogradnji od 1948. do 1955. godine, koje je prema nacrtima arhitekta Aleksandra Freudenreicha (Zagreb, 21. studenog 1892. – 22. lipnja 1974.) izvodilo varaždinsko Građevno poduzeće "Zagorje".³⁰ Tada su se, navodi arhitekt Nenad Fabijanić [2023.], preuređivale i prostorije Gradske knjižnice i čitaonica te velika koncertna dvorana s okolnim prostorijama.³¹ Klemm [2014.] opisuje promjene: "Na bočnim stranama podignuto je za jedan kat s nizom kružnih prozora na sjeveru i jugu. Zazidana su tri lučno svedena ulaza u prizemlju i otvorena dva nova. U prizemlju su otvorena i tri prozora, a nekadašnje su niše s kipovima na prvom katu providene velikim prozorima kojima su dodana još dva nova".³² Iako na razglednici pogled na pročelje djelom skrivaju velebne jelke omeđene puteljcima (vodeći lijevo prema Ulici Augusta Cesarca i desno prema zgradi pošte) i listopadnim drvećem, jasno se razabire da u središnjoj niši stoji kip.

²⁸ Oglas u austrijskim novinama: "Verpachtung des Kaffee und Traiteurie-Gefchäftes im Stadttheater zu Warasdin.", *Tagespost*, br. 220, 25. rujna 1873., 10.

²⁹ Marina BAGARIĆ, "The City Theatre in Varaždin", *Das Wiener Konzerthaus 1913–2013 im typologischen, stilistischen, ikonographischen und performativen Kontext Mitteleuropas*, ur. Richard Kurdiovsky i Stefan Schmidl, Beč, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, 2020., 87-104.; Ljerka ŠIMUNIĆ, "Društveno-povijesni kontekst neposredno prije, za vrijeme gradnje i nakon otvorenja kazališne zgrade u Varaždinu", *150 godina kazališta u Varaždinu*, Hrvatsko narodno kazalište, Varaždin, 2023., 21-27.; Vesna KOSEC-TORJANAC, "Svečano otvorenje kazališne zgrade u Varaždinu", *150 godina kazališta u Varaždinu*, Hrvatsko narodno kazalište, Varaždin, 2023., 33-36.

³⁰ O obnovi i opremanju, financiranju, uzrocima kašnjenja radova, suradnji umjetnika i majstora, svečanom otvorenju zgrade: "Započeli radovi na restauraciji zgrade varaždinskog kazališta", *Varaždinske vijesti*, br. 138, 21. listopada 1948., 3.; "Još o dovršenju koncertne dvorane u kazališnoj zgradi", *Varaždinske vijesti*, br. 295, 1. prosinca 1951., 3.; "Pred dovršenjem popravka polovice kazališne zgrade", *Varaždinske vijesti*, br. 301, 13. prosinca 1951., 3.; "Završen je prvi dio adaptacije kazališne zgrade", *Varaždinske vijesti*, br. 301, 20. prosinca 1951., 3.; "O kazalištu i oko njega", *Varaždinske vijesti*, br. 319, 17. travnja 1952., 3.; "Zašto kazalište nije dovršeno? Razgovor s prof. Stjepanom Franjkovičem", *Varaždinske vijesti*, br. 455, 25. studenog 1954., 7.; Vladimir SVOBODA, "Povodom otvorenja našeg kazališta", *Varaždinske vijesti*, br. 467, 17. veljače 1955., 1.; "U nedjelju je otvoreno kazalište", *Varaždinske vijesti*, br. 468, 24. veljače 1955., 1.

³¹ Nenad FABIJANIĆ, Vesna KOSEC-TORJANAC i Ernest FIŠER, "Dogradnja i obnove kazališta", *150 godina kazališta u Varaždinu*, Hrvatsko narodno kazalište, Varaždin, 2023., 39-40.

³² KLEMM, 2014., 302-303.

5. ČITLJIVA SKULPTURA DUBROVAČKOGA PISCA

Postoji nekoliko razglednica s prikazom istočnoga pročelja kazališne zgrade. One, spram slavistove, ne prikazuju travnatu gredu s jelkama ispred zgrade, nego nisku cvjetnu gredu (potvrđujući da su fotografije prema kojima su nastale snimljene nakon što su drveća bila uklonjena; nakon one za Jagićevu). Spomenuta Borićeva zbirka čuva razglednicu iz 1910. godine s pogledom iz jugozapadne strane parka na cvjetnu gredu, sjeveroistočni ugao zgrade i župnu crkvu u gornjoj polovici, a u donjoj s pogledom na ljude u parku, ulicu i sinagogu.³³ Na takvoj razglednici iz zbirke Gradske knjižnice pogled na skulpturu dijelom također zaklanjaju grane drveta.³⁴ Borićeva zbirka broji i razglednicu s pogledom iz sjeverne strane parka na kazališno pročelje, a ispred cvjetne grede prema promatraču korača par u suvremenoj odjeći.³⁵ Takva razglednica iz Muzeja za umjetnost i obrt pokazuje da se skulptura isto ne razabire jasno.³⁶ Iz istog smjera i veće udaljenosti razabire se pročelje na dopisnici kojoj je žig udaren 12. rujna 1931. godine, ali kip je mutan.³⁷

Fotografije i razglednice varaždinske kazališne zgrade sačuvane u Gradskome muzeju Varaždin, koje ovjekovječuju istočno pročelje prije obnove,³⁸ broje i primjerke koji jasno prikazuju skulpturu dubrovačkoga pjesnika.³⁹ Pogled na pročelje otvara raslinje snimljeno iz smjera sjeverozapadne strane parka, sjevernije u odnosu na *Jagićevu razglednicu*. Postupak digitalizacije omogućuje da se Jagićeva razglednica može uvećati do razine koja daje nove informacije o skulpturi (sl. 3). Na kubusu s izraženom bazom i vrhom bio je stajao slobodnostojeći, kameni ili bron-

³³ *Varaždinske razglednice [II]*, ur. Borislav Šimenc, tekst Denis Peričić, Vall 042, Varaždin, 2003., 50.

³⁴ *Varaždin. Gradsko šetalište s kazalištem*. Naklada papirnice Ivan Majer, Varaždin, oko 1910.; razglednica, papir, kolorirana crno-bijela fotografija?, 13,8 x 8,6 cm; nije putovala. Gradska knjižnica i čitaonica "Metel Ožegović" u Varaždinu (dalje: GK "Metel"), Zbirka razglednica, br. 416.

³⁵ *Varaždinske razglednice [II]*, 2003., 41.

³⁶ *Varaždin. Gradsko kazalište*, oko 1925., razglednica, karton, fotografija; koloriranje; tisak; 8,8 x 13,8 cm; Muzej za umjetnost i obrt, Zbirka starije fotografije, inv. br. 044664.

³⁷ *Varaždin. Kazalište*. Razglednica, fotografski papir, srebro-želatinska fotografija, papir, tisak u boji, olovka, rukopis, suhi pečat; 8,9 x 13,9 cm; putovala 12. rujna 1931. GK "Metel", Zbirka razglednica, br. 93.

³⁸ *Pogled na zgradu kazališta s istočne strane*; snimio Andrija Jovan, Varaždin, 1930-ih, dijapozitiv, staklo; 1,5 x 1,5 cm; Gradski muzej Varaždin, Zbirka fotografija i negativa (dalje GMV ZFN), GMV-47791. *Varaždin – Gradsko šetalište sa Kazalištem*; Papirnica Ivan Majer, Varaždin, prva polovica XX. stoljeća; fotografija, tisak, karton, 6,8 x 8,9 cm; GMV ZFN, GVM-86886. *Varaždin – Kazalište*, Papirnica Ivan Majer, Oskar Kirchbaum, Varaždin, ispisana 29. studenog 1934., nije putovala; fotografija, tisak, karton, 9 x 14,1 cm; Gradski muzej Varaždin, Zbirka fotografija i razglednica (dalje GMV ZFR), GMV-86890.

³⁹ *Gradsko kazalište Varaždin, Varaždin*, sredina XX. stoljeća, crno-bijela fotografija, papir, 6 x 8,5 cm; GMV ZFN, GMV-70125.; *Gradsko kazalište Varaždin, Varaždin*, 1930-ih godina, tisak, karton, 9 x 14 cm; GMV ZFN, GM-72102; *Varaždin – Kazalište, Varaždin*, putovala 12. listopada 1929., fotografija, tisak, karton, 8,9 x 14 cm; GMV ZFR, GMV-86895.

čani kip Ivana Gundulića. Odrasli pisac stoji na plitkome podnožju u širokome raskoraku, lijevom nogom zakoračuje unazad i desnom dijagonalno naprijed prema kutu podnožja. Uz desni bok ispružio je desnicu i dlan okrenuo van. Ljevicom savinutom u laktu u visini struka pridržava draperiju. Barokna halja plitkim i dubokim naborima prati mu tijelo, dajući dojam snažne pokrenutosti njegovih nogu, posebice desnoga bedra. Glavu mu pokriva barokna perika s kovrčama koje padaju duž ramena. Skulptura s postoljem visinom ispunjava dvije trećine visine pravokutne niše, glavom seže ispod polukružnoga luka, što implicira da je kipar pri izradi kipa u obzir uzeo i dimenzije niše.

Fotografija 3. Razglednica Vatroslava Jagića, detalj pročelja sa skulpturom Ivana Gundulića; putovala 6. kolovoza 1910. godine. (Digitalizirao Kruno Sudec 2023., Državni arhiv u Varaždinu).

Moglo bi se najprije pomisliti da je tu skulpturu modelirao kipar Ivan Rendić (Imotski, 27. kolovoza 1849. – Split, 29. lipnja 1932.). On je u Zagrebu 1871. godine izložio sadreni model *Poprsja Ivana Gundulića* u baroknoj odjeći i s perikom.⁴⁰

⁴⁰ *Poprsje Ivana Gundulića*, Supetar ili Trst, Gliptoteka Zagreb, sadra, v. 67 cm; izlagao u Narodnoj dvorani u Zagrebu. Duško KEČKEMET, *Ivan Rendić. Život i djelo*, Skupština općine Brač Savjet za prosvjetu i kulturu, Supetar, 1969., 303.

Usporediv je i s brončanim *Spomenikom Ivana Gundulića* u Dubrovniku, koji je Rendić izradio 1893. godine.⁴¹ Nosi periku s kovrčama i dugačku plemićku togu, stoji držeći u ljevici svitak papira i u desnici pero.⁴² Kipovi se razlikuju prema položaju tijela, dubrovački je statičniji, s udovima koji su primaknuti tijelu. Autor varaždinske skulpture, koji ostaje nepoznat, najvjerojatnije je suradnik angažiran na opremanju kazališne zgrade. Moglo bi ga se tražiti u krugu autora koji su opremali kazališta građena prema projektu Ferdinanda Fellnera mlađega i Hermana Helmera (u Beču, 1871.-1872., prema nacrtima oca i sina Fellner; izgorjelo u požaru 1884.; u rumunjskom Temišvaru, 1871.-1872., prema nacrtu Ferdinanda Fellnera mlađeg i Hermanna Helmera; u Budimpešti, 1874.-1875., prema nacrtu njihova arhitektonskoga ureda).⁴³ Moglo bi ga se naći u krugu kipara Franza Schönthalera,⁴⁴ Viktora Oskara Tilgnera,⁴⁵ Theodora Friedla,⁴⁶ koji su surađivali s Fellnerom ml. i Helnerom, ili pak kipara djelatnih u Beču, poput Johanna Jakoba Silbernagela, Antona

⁴¹ *Spomenik Ivanu Gunduliću*, Trst – Dubrovnik 1893., kameno postolje (s brončanim aplikama) sa stepenicama v. 255 cm, figura v. 266 cm, otkriveno 26. lipnja 1893. *Isto*, 1969., 353-355.

⁴² Ivan GRKEŠ, "Spomenik kao prijeporno mjesto. Trodnevna proslava otkrivanja Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1938. godine", *Analiti Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 59, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 2021., 205-241.

⁴³ HOFFMANN, 1966., 91-92 (Beč), 112-113 (Temišvar), 115-116 (Budimpešta).

⁴⁴ Franz Schönthaler (Neusiedl kod Pernitza, Donja Austrija; 22. siječnja 1821. – Gutenstein, Donja Austrija, 26. prosinca 1904.), kipar i dizajner interijera, od 1869. godine carski i kraljevski dvorski kipar. Izradio je skulpture (izuzev atlasa) na pročelju palače dvorskoga arhitekta Johanna Sturanyja (Schottenring 21, Beč; 1874.) i skulpturalnu skupinu naatici zgrade Kazališta Jiříja Mahena u Brnu (1881.-1882.), zgrada izgrađenih prema projektu Fellnera ml. i Helmera. "Schönthaler, Franz (1821-1904), Bildhauer und Innenarchitekt", *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Beč, Austrijska akademija znanosti (dalje: ÖBL), sv. 11, 1999., 95.; Enikő TÓTH, "Neobarock und Luxusgefühl. Das Palais Sturany in Wien", *Steine Sprechen*, Beč, Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Denkmal- und Ortsbildpflege, br. 154, 2019., 46.; Felix KARRER, *Führer durch die Baumaterialiensammlung des k.k. Naturhistorischen Hofmuseums*, Beč, Lechner, 1892.

⁴⁵ Viktor Oskar Tilgner (Pressburg, 25. listopada 1844. – Beč, 16. travnja 1896.), kipar i portretist, Schönthalerov učenik, među vodećim kiparima Austro-Ugarske Monarhije 1870-ih. Izrađivao portretne biste, kipove i dobojasne figure, narudžbe za grobnice, arhitektonsku skulpturu (za zgrade na bečkom *Ringstrasse*, posebno na Prirodoslovnome muzeju i Povijesnoumjetničkome muzeju, Hofburgu i Gradskome kazalištu). Oblikovao skulpture na pročelju Slovačkoga nacionalnog kazališta (1885.-1886.) i fontanu s alegorijskom figurom Ganimeda ispred zgrade (1888.), skulpture za palaču Lanckoronski (1894.-1895.). "Tilgner, Victor (Viktor) Oskar (1844-1896), Bildhauer", *ÖBL*, sv. 14., 2014., 344-345.

⁴⁶ Theodor Friedl (Beč, 13. veljače 1842. – Kirchau, 5. rujna 1900), kipar. Za Fellnera ml. i Helmera radi skulpture za pročelje zgrade kazališta u Budimpešti (1874.-1875.), *Pegaza* za Gradsko kazalište u Augsburgu (1877.), kazalište Jiříja Mahena u Brnu (1882.), Gradsko kazalište u Karlovy Vary (1886.), skulpturalnu skupinu u zabatu Gradske opere u Pragu (1888.), Komične opere u Berlinu (1892.) i stropni reljef u Palači Lanckoronski u Beču (1895.). "Friedl, Theodor (1842-1900), Bildhauer", *ÖBL*, sv. 1., 1956., 363.; Usp. HOFFMANN, 1966., 92.

Paula Wagnera i Antona Schmidgrubera,⁴⁷ koji su potretnim radovima i arhitektonskom skulpturom obogatili pročelja novoizgrađenih velebnih građevina u Beču. Zajednički im je stil akademskoga realizma koji, proizašao i podučavan na europskim likovnim akademijama u XX. stoljeću, stremlje objektivnom i realističnom oblikovanju skulpture jasne i precizne anatomije, katkada idealiziranih oblika i lišene subjektivnosti. Kipara bi se moglo tražiti u krugu Janka Jambriščaka, graditelja koji je prema nacrtima bečkih arhitekata podignuo varaždinsku zgradu, te gradačkih, bečkih i mariborskih majstora koji su sudjelovali u njezinoj izgradnji i opremanju.⁴⁸

6. NARUČITELJ: GRAD, INICIJATOR: MOSINGER

Početak kolovoza 1872. godine varaždinske novine izvješćuju: "Gradnja kazališta jest tako daleko napredovala, da se sada već ciela sgrada pokriva, a na okolo rezbarijama resi".⁴⁹ Iduće godine, mjesec dana prije svečanoga otvorenja, čita se kratki opis zgrade, od arhitekture do tkanina koje krasi interijer.⁵⁰ Nema spomena skulpture pa se smatra da je u nišu smještena nakon što je zgrada opisana. Odluka o narudžbi čita se u *Zapisniku sjednice poglavarstava, zastupstva i pojedinih odbora Gradskega poglavarstva Varaždin* koja se održala 27. kolovoza 1872. godine: "§ 1166. Uzet je u pretresivanje po kazališnom odboru ponešen odborni zapisnik od 25. kolovoza t[ekuće]. g[odine]., i poslije kako se je gradsko Zastupstvo o pojedinih točkah posavjetovalo, zaključio sljedeće: / [...] Na točku 4. / Zaključak odbora, da se povodom predloga g. z Mozingera na fasadi kazališne zgrade od strane šetališta poprsje domaćeg pjesnika Gundulića namjesti, i ta po arhitektu g. Helmaru [sic!] u Beču načiniti dade – prima se u načelu i nalaže se odboru da proračun s troškovah ovamo na odobrenje podnese".⁵¹ U *Bilježnici zaključaka sjednica za 1872. godinu*

⁴⁷ Johann Jakob Silbernagel (Bolzano, Južni Tirolo, 6. siječnja 1837. – Andrian, Južni Tirolo, 27. ožujka 1915.), kipar. Od 1860-ih izrađuje skulpturu za zgradu Sveučilišta u Beču, Gradskega kazališta, Opere u Beču, Zavjetnu crkvu; potrete i grobnice. "Silbernagl (Silbernagel), Johann (1836-1915), Bildhauer", *ÖBL*, sv. 12., 2004., 264.; Anton Paul (Antonín Pavel) Wagner (Dvůr Králové nad Labem, Češka, 3. srpnja 1834. – Beč, 26. siječnja 1895.), kipar. Izrađuje alegorijske i potretno skulpture (za zgradu Parlamenta, Prirodoslovnoga muzeja (*Azije i Afrike*), Povijesnoumjetničkoga muzeja (*Michelangela i Tiziana*), Sveučilišta u Beču, Opere, Gradskega kazališta, Gradske vijećnice i Arsenala) i fontane. "Wagner, Anton Paul (Antonín Pavel) (1834–1895), Bildhauer", *ÖBL*, sv. 15., 2018., 401. Anton Schmidgruber (Beč, 25. ožujka 1837. – 18. travnja 1909.), portretist i arhitektonski kipar. Izradio je skulpture za Zavjetnu crkvu, Prirodoslovni muzej i Povijesnoumjetnički muzej, Parlament, Gradsko kazalište, Gradsku vijećnicu i Sveučilište u Beču. "Schmidgruber, Anton (1837-1909), Bildhauer", *ÖBL*, sv. 10., 1993., 318-319.

⁴⁸ KLEMM, 2014., 304.

⁴⁹ "(Gradnja kazališta)", *Pučki prijatelj*, br. 32, 8. kolovoza 1872., 151.

⁵⁰ "(Kazališna sgrada u Varaždinu)", *Pučki prijatelj*, br. 29, 22. kolovoza 1873., 214.

⁵¹ DAVŽ, [0016] Gradsko poglavarstvo Varaždin – Varaždin (1850-1918), *Zapisnici sjednica poglavar-*

pod točkom § 1166. i podtočkom 4. stoji da je navedeni kazališni odbor 25. kolovoza odlučio predložiti troškovnik.⁵² Svega dva dana poslije novine sažeto izvješćuju zaključke sjednice i u nastavku 5. rujna prenose da je poglavarstvo odlučilo "[...] da se otraga na kazalište metne statua hrvatskog pjesnika Gundulića [...]"⁵³

Zapisničar je između kratice za riječ *gospodin* i prezimena Mosinger, povrh zapisao slovo, vjerojatno "z". Ne može se znati je li njime kratio riječ *zastupnik*, što bi suzilo potragu za imenom predlagača. Malo je vjerojatno da je to bio Samuel Louis Mosinger (? , 1804. – Varaždin, 20. travnja 1872.), trgovac tkaninama i pomodnom robom, javni djelatnik i židovski aktivist,⁵⁴ dobitnik Zlatnoga križa za zasluge s krunom za njegov dugogodišnji humanitarni rad.⁵⁵ Prema sačuvanoj osmrtnici, pokojnoga trgovca nadživjeli su supruga Fanny, djeca Louis Mosinger, Lina Blau, Amalie Neumann, Theresa Leitner, Moritz Mosinger i Sidonija Singer, snaha Therese Mosinger rođ. Singer i zetovi Paul Blau, Wolf Neumann, Albert Leitner i Fr. Sam. Singer.⁵⁶ Doduše, osmrtnica ne spominje pokojnikovoga sedmogodišnjeg unuka, Rudolfa Benedikta Mosingera.⁵⁷

Osmrtnica bi u odgonetavanju naručitelja skulpture uputila na Louisa i Moritza. Prvi je najzgodnije Ljudevit Mosinger, knjigovođa Prvoga hrvatskoga pripomoćnog društva u Varaždinu i "tvorničar pipah" koji je odlikovan priznanicom na bečkoj svjetskoj izložbi kao hrvatsko-slavonski izlagač sitne robe.⁵⁸ U novinama oglašava "prodavaonicu" tekstilne robe "spram gostioni 'Kod Janjeta'"⁵⁹ F. Ružička oglašava da se njegova rakija može kupiti u Mosingerovoj kući, "vis à vis paromlina u Varaždinu",⁶⁰ i trgovini nasuprot gostionice *K Janjetu*,⁶¹ svratišta u uglovnici na križanju

stava, zastupstva i pojedinih odbora 1852-1918 (dalje: GPV – Zapisnici (1852-1918)), *Zapisnik sjednica za 1872. godinu*.

⁵² DAVŽ, [0016] GPV – Zapisnici (1852-1918), *Bilježnica zaključaka sjednica za 1872. godinu*.

⁵³ "(Javna sjednica gradskog zastupstva u Varaždinu od 27. kolovoza)", *Pučki prijatelj*, br. 35 i br. 36, 29. kolovoza i 5. rujna 1872., 165.; 174.

⁵⁴ Magdalena LONČARIĆ, *Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu*, Gradski muzej Varaždin Povijesni odjel, Varaždin, 2003., 29, 31.

⁵⁵ s. t., *Grazer Zeitung*, br. 16, 20. siječnja 1871., 1. Austrijske novine pišu da je Samuel Louis Mosinger oporučno transilvanijsku zemljišnu obveznicu u iznosu od 100 florina poklonio Zavjetnoj crkvi u Beču: "Kleine Chronik. [Wilde Spenden]", *Neue Freie Presse*, br. 2863, 14. kolovoza 1872., 1.; "Nichtamtlicher Theil. Österreich. Wien, 13. August.", *Weiner Zeitung*, br. 185, 14. kolovoza 1872., 1.

⁵⁶ *Osmrtnica Samuela Louisa Mosingera*, Varaždin, 20. travnja 1872., tisak, papir; 22,1 x 28,1 cm; Gradski muzej Varaždin, Dokumentarna zbirka II (tiskana građa) (dalje GMV D2), GMV 81459/1.

⁵⁷ "Mosinger, Benedikt Rudolf", *Židovski biografski leksikon*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" <https://zbl.lzmk.hr/?p=1369> (15. rujna 2023.) Izvor navodi da je Rudolf Benedikt sin Samuela Louisa. Zapravo je unuk, on je dijete Samuelovoga sina Louisa Mosingera i Terezije Mosinger rođ. Singer.

⁵⁸ "Na bečkoj svjetskoj izložbi", *Pučki prijatelj*, br. 33, 19. rujna 1873., 235.; "(Prvo hrvatsko pripomoćno društvo u Varaždinu)", *Pučki prijatelj*, br. 17, 2. svibnja 1873., 134.

⁵⁹ "Prodavaonica Ljudevita Mosingera", *Pučki prijatelj*, 5, 4. travnja 1867., 24.

⁶⁰ "Izvrstna prava šljivovica", *Pučki prijatelj*, br. 19, 16. svibnja 1873., 149.

⁶¹ "F. Ružička", *Pučki prijatelj*, br. 6, 2. svibanj 1872., 84.

Ulica Petra Preradovića i Ivana Kukuljevića Sakcinskog.⁶² Nasuprot su kuće koje je od druge polovice XIX. stoljeća držao Samuel Mosinger: na br. 12 jednokatnicu u nizu na južnoj strani ulice i do nje, na br. 14, monumentalnu jednokatnu uglovnicu s glavnim pročeljem isto prema Kukuljevićevoj ulici.⁶³ Paromlin se također nalazio u Preradovićevoj ulici.⁶⁴

Drugi je Moritz (Mavro) Mosinger, koji je u trenutku očeve smrti bio (još) neoženjen. Najvjerojatnije se radi o Mosingeru koji je za gradskog zastupnika izabran 31. svibnja 1873. i prije 22. srpnja 1875. godine.⁶⁵ Štoviše, gradski zastupnik Mosinger je 1874. godine izabran za člana kazališnoga odbora,⁶⁶ a ta se novinska vijest nesumnjivo odnosi na Mavra. *Matične knjige židovskih vjeroispovijednih općina za Varaždin* sadrže podatke o njegovome životu. Naime, neoženjeni pedesetidvogodišnji privatnik Mavro Mosinger i godinu dana mlađa udovica Johanna Moses (kćerka Hinka Taussiga i Mariette rođ. Hahn) vjenčali su se 30. travnja 1882. godine. Brak kojem su svjedočili Adolf Moses i Adolf Taussing ozakonio je H. B. Tassel, nadrabin iz Velike Kaniže u Letenju kod Vele Kaniže.⁶⁷ Sklapanje braka potvrđuje sačuvana i muzealizirana obavijest o vjenčanju.⁶⁸ Austrijske novine prenose da je 3. svibnja 1892. godine, u 14 sati popodne, u skupštinskoj dvorani Židovske zajednice gradonačelnik Slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina, Moritz Mosingeru dodijelio Zlatni križ za zasluge s krunom.⁶⁹ Moritz Mosinger, oženjen i u dobi od 70. godina, umro je od "kričavosti pluća" 12. siječnja 1901. godine u Solar-

⁶² Ivy LENTIĆ-KUGLI, *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001., 125.

⁶³ *Isto*, 93-94.

⁶⁴ "U XIX. stoljeću služili su se Varaždinci javnim kupalištem u današnjoj Preradovićevoj ulici, preko puta gimnazije. Kuća, u kojoj se nalazilo to kupalište, srušena je zračnim bombardiranjem u godini 1945., a njen teren pripojen je malom parku oko dječjeg obdaništa. Na njegovu mjestu stajao je prošloga stoljeća veliki paromlin, koji je poslije požara srušen, da na tom zemljištu obitelj Oršić podigne novu vilu s parkom (danas obdanište)". Krešimir FILIĆ, "Higijena i kupališta u starom Varaždinu", *Varaždinske vijesti*, br. 735, 24. ožujka 1960., 4.

⁶⁵ HORVAT, 1993., 378.; "Novoizabrani zastupnici grada Varaždina", *Pučki prijatelj*, br. 29, 22. srpnja 1875., 117.

⁶⁶ "(Pišu nam iz Varaždina) da ondje veliko nezadovoljstvo vlada, što se jošte sada ne zna pravo za račun ondašnjega kazališnoga odbora. Da se ipak i tomu jedanput na kraj dodje, izabran je i novi kaz. odbor, koji se sastoji od gradskih zastupnika: Pusta, Mosingera i Redla. Nadajmo se, da će taj odbor ujedno i o tom nastojati da se, što češtje u novom kazalištu hrvatske predstave dadu, pak da će se tako što više našem vrelomu dobrovoljačkomu društvu na ruku ići". "(Pišu nam iz Varaždina)", *Pučki prijatelj*, br. 5, bez datuma, 39. Budući da novine iznose cijene namirnica popisane 26. veljače, ovaj je broj tiskan nakon 26. veljače 1874. godine.

⁶⁷ Državni arhiv u Varaždinu, [0619] *Matične knjige židovskih vjeroispovijednih općina za Varaždin, 1850.-1941.*, knjiga 18, *Izvadak iz matice vjenčanih izr. bogošt. obćine u Varaždinu za godinu 1882.*, stavka br. 4.

⁶⁸ *Obavijest o vjenčanju Johanne Moses rođ. Taussig i Moritza Mosingera*, Varaždin, Platzer & Sohn, svibanj 1882.; papir, tisak u boji, 10 x 16 cm; GVM D2, inv. br. GMV-KPO-5832.

⁶⁹ "Warasdin", *Die Neuzeit*, br. 20, 13. svibnja 1892., 6.

larskoj ulici br. 1 u Varaždinu, u gradu u kojemu je i pokopan.⁷⁰ Imajući na umu navedeno o dvojici braće, moguće je da inicijator narudžbe bio građanin Moritz Mosinger (Varaždin?, 1832. – Varaždin, 12. siječnja 1901.).

7. URBANIZAM VARAŽDINA, GUNDULIĆEVA POPULARNOST

Arhivski podaci nažalost ne spominju razlog koji je bio ponukao Mosingera da predloži postavljanje skulpture i da ona prikazuje upravo književnika. Je li prijedlog odjek vala podizanja spomenika velikanima iz hrvatske povijesti, znanosti i umjetnosti kakav se širio metropolom u drugoj polovici XIX. do početka XX. stoljeća? Povjesničarka umjetnosti Irena Kraševac [2021.] navodi da val izvire "[...] u nacionalnom zanosu na krilima preporodnoga doba koje je već tada bilo na svome zalazu, neposredno prije Hrvatsko-Ugarske nagodbe [...]". Ona dodaje: "Spomenici koji su podizani u Zagrebu na potezu *Zelene potkove* mogu parirati spomenicima bečke *Ringstraße* kao zajedničko nasljeđe iz vladavine Franje Josipa I. Novoostvareni reprezentativni gradski prostor dao je primjeren okvir za spomenike. Poticaj za podizanje spomenika u gradu Zagrebu isključivo je krenuo iz redova građanstva, što pokazuje razvijenu liberalnu građansku kulturu. [...] Spomenici [...] zapravo su ogledalo njih samih: samouvjerenom građanstvo ogleda se u slavnim prethodnicima, njihovom ponosnom držanju i mudrom izrazu lica i identificiraju se s njima".⁷¹

Urbanizam Varaždina, razvoj parkova i skulptura na otvorenome od druge polovice XIX. do početka XX. stoljeća ne daju dovoljno podataka koji bi potvrdili je

⁷⁰ Državni arhiv u Varaždinu, [0619] *Matične knjige živodskih vjeroispovijednih općina za Varaždin, 1850.-1941.*, knjiga 18, *Izvadak iz matice umrlih izr. bogošt. obćine u Varaždinu za godinu 1901.*, stavka br. 2. Usp. Solarska ulica današnja je Ulica Vladimira Nazora. Vladimir HUZJAN, "Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2012., 386.

⁷¹ "In the context of the national enthusiasm borne on the wave of the Illyrian Revival (ca. 1835-1874), which was already losing something of its vigour [...] The monuments erected in Zagreb, which extend across Zelena potkova can match the Ringstraße monuments as part of a common heritage during the reign of Franz Joseph I of Austria. The newly created representative urban space provided a suitable frame for monuments. The erection of monuments in Zagreb was initiated entirely by the bourgeoisie, which indicates the development of a liberal civic culture at that time. [...] The monuments they called for in fact mirror themselves: self-confident members of the bourgeoisie saw themselves reflected in their glorious predecessors and could identify with their proud demeanour and wise expressions." Irena KRAŠEVAC, "Public Sculpture in Zagreb in the Second Half of the 19th Century. Typology and Style of Monuments in the Urban Gesamtkunstwerk 'Green Horseshoe' (Zelena potkova)", *RIHA Journal. Special Issue "Vienna as a Sculptural Centre in the Long 19th Century. Current Research on Sculpture in Central Europe"*, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 2021., s.p., <https://doi.org/10.11588/riha.2021.1.81898> (25. rujna 2023.)

li taj val odjeknuo i ovdje. Grad je 1830-ih postao uporište hrvatskoga narodnog preporoda, 1838. godine osniva se čitaonica u palači Herczer, a u Ulici Silvija Strahimira Kranjčevića br. 4, smješta se kazalište s plesnom dvoranom. Istodobno, piše povjesničarka Mirela Slukan Altić [2008.], gradska vlast odlučuje sjeveroistočni dio grabišta prenamijeniti u park, što bude trajalo do 1910-ih godina kada će Šetalište Vatroslava Jagića dobiti svoj današnji oblik. U sjeverozapadnome dijelu grabišta 1860-ih dovršava se formiranje Trga bana Jelačića, te se tijekom stoljeća izvan nekadašnjih gradskih zidina stvara park uz vilu Bedeković i Prater, tj. današnje Graberje. Zbog izgradnje kazališne zgrade stočni sajmovi na Jelačićevome i Kapucinskom trgu su 1890. godine izmješteni na Murvenjak, područje Trga Matije Gupca. Jedina zelena površina koja se u XIX. stoljeću obogaćuje skulpturama je gradski park,⁷² a u njegovoj će blizini 1900. godine biti postavljeno *Spomen-popsrje carice Sisi*. Val očigledno nije zahvatio Varaždin.

Odabir lika Ivana Gundulića zasigurno je povezan s funkcijom zgrade i popularnošću pisca u XIX. stoljeću, što bi govorilo o Mosingerovoj razini obrazovanja i upućenosti u kulturu i umjetnost. Književna povjesničarka Dunja Fališevac [2002.] navodi da je Gundulić zahvaljujući svojim djelima *Suze sina razmetnog*, *Dubravka*, a ponajprije *Osman*, "[...] za svog života postao pjesničkim uzorom i klasikom hrvatske književnosti. Kao klasičan pjesnik dubrovačke književnosti zadobio je u XIX. i XX. stoljeću istaknuto mjesto u nacionalnim ideologijama [...]" jer je postao simboličnim znakom hrvatskoga nacionalnog identiteta.⁷³ Popularnost mu nije jenjavala ni stoljeće kasnije kada su se "[...] tiskana djela hrvatskih pisaca iz Dubrovnika čitala i u kajkavskoj, a osobito u štokavskoj slavonskoj sredini". Književni povjesničar Josip Bratulić [1985.] dodaje da je Adam Baltazar Krčelić za knjižnicu nabavio prijepis *Osmana*, a to je djelo, prva knjiga koju je 1844. godine tiskala Matica hrvatska (osnovana 1842.).⁷⁴ Nije na odmet spomenuti da je novoobnovljena zgrada varaždinskoga kazališta svečano otvorena 20. veljače 1955. godine izvedbom, kao što su zaključile novine, "[...] djelom jednoga od najvećih pjesnika Slobodi – Gundulićevom 'Dubravkom'. Nije slučajno što je izabrano baš ovo djelo: tek sada ima ono svoje pravo značenje, danas, kad je nacionalna sloboda povezana sa slobodom socijalnog ugnjetavanja".⁷⁵

⁷² SLUKAN, 2008., 131, 133-135, 143, 156-157.

⁷³ "Gundulić, Ivan", *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=35> (11. listopada 2023.)

⁷⁴ Josip BRATULIĆ, "Pravopisno-jezična problematika u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda. Od borbe za jezik do pobjede jezikom (1790-1847)", *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta*, Povijesni muzej Hrvatske, Muzej za umjetnost i obrt, Muzej grada Zagreba, ČPG DELO, OOUR GLOBUS, Zagreb, 1985., 35-37.

⁷⁵ Vladimir SVOBODA, 17. veljače 1955., 1.; Izvedena je u režiji "[...] Mirka Perkovića, ravnatelja Zagrebačke drame i prvog intendant našeg kazališta poslije Oslobođenja". "U nedjelju je otvoreno kazalište", *Varaždinske vijesti*, br. 468, 24. veljače 1955., 1.

8. SUPRUŽNICI I KRUŽNO PUTOVANJE JEDNE RAZGLEDNICE

Uvod i pozdrav poruke ukazuju na prisan odnos između Vatroslava i Sidonije Jagić. Temeljivši sud na prepisci, Krešimir Filić [1968.] u knjizi o životu i djelu jezikoslovca piše: "Moramo priznati, da je Jagić dobro pogodio i da mu je žena bila dobar vjerni drug kroz cijeli život u sreći i nesreći, te mu svojom skrbi i brižnošću omogućila, da je bio zadovoljan, imajući u domu, kraj iskrene i odane naklonosti, mir i red, najveću pažnju i susretljivost, što bijahu najbolji uvjeti za trajni i uspješni naučni rad".⁷⁶ Razglednica indicira, a prepiska ilustrira da je Jagić volio suprugu i tepao joj "draga ljubljena Sidice", "draga zlatna ženice", "moja predraga, zlatna Sidica", "mamice draga" potpisujući se "tvoj Jagić", "tvoj uvijek vjerni V. Jagić" i "tvoj tatek". Iskaze poštovanja i nježnosti zamijenio je ishitrenim negodovanjem, u pismu koje nestrpljiv i u brizi iščekujući vijesti o bolesnoj kćerki Stanki, upućuje Sidoniji kudeći je što se ne javlja. Saznavši da pošta nije stigla na vrijeme, brzo odgovara isprikom.⁷⁷ Katkad piše lirsko: "Draga ženice, da se mogu pretvoriti u pticu, odletio bih po zraku k Tebi pa da se, kako narodne pjesme pjevaju, *preko noći barem* pretvorio u mlada, vatrena čovjeka! da se naljubim i nagrlim moje ženice!! Ali kad se to ne može, a ni mašine za letanje još nema, ostavljam krilatim mislima, neka polete k tebi, toplim čuvstvima, neka te ugrija; a moje želje? – Da moje želje su obične: da budeš sretna u svem svojem životu i zdravljem i zadovoljstvom ličnim, i zdravljem i zadovoljstvom mojima, i zdravljem i svakim napredkom naše drage dječice koju mi izgrli i izljubi".⁷⁸ O ljubavi svjedoči spomenik koji joj je 1915. godine podignuo na varaždinskome gradskom groblju.

U ljetu 1910. godine Sidonija je boravila u Spitalu am Semmeringu, mjestišcu između Beča i Graza. Da zaista u srpnju i kolovozu boravi u popularnom ljetovalištu i zimovalištu, potvrđuju sačuvane razglednice koje joj upućuje u srpnju, prvu iz Beča i drugu iz Stuhlecka,⁷⁹ planinskog vrha u blizini turističkog mjestišca. Jagić u kolovozu boravi u rodnome gradu pa se pretpostavlja da je razglednicu kupio kod Srećka Hartmanna ili u poštanskome uredu na današnjem Trgu slobode, gdje se i danas nalazi glavna zgrada pošte. Ispisao ju je i poslao u uredu. Ne može se znati je li poštansku marku s prikazom mađarske krune zalijepio Jagić ili poštanski službenik. Marka upućuje na to, s obzirom na to da se Varaždin nalazio u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, da su se sve pošte u ugarskome dijelu državnoga uređenja, obrazlažu Đurđica Cesar i Andrej Hozjan [2002.], od 1868. godine nalazile pod nadležnošću Ugarske poštanske uprave u Budimpešti. Preko marke udaren žig potvr-

⁷⁶ FILIĆ, 1968., 29.

⁷⁷ *Korespondencija*, 1953., tepanja: 36-38, 41-43, 44-47, 48-50, 61-62.; isprika: 50-51 (Sankt Peterburg 14. rujna 1874.).

⁷⁸ *Isto*, 57-59 (Sankt Peterburg, 16. lipnja 1881.).

⁷⁹ *Isto*, 70 (Beč, srpanj 1910.; Stuhleck, srpanj 1910.).

đuje pravilo o uporabi okruglih poštanskih žigova s oznakom mjesta i datuma, koje se provodilo od iste godine.⁸⁰ Smatra se da je Sidonija razglednicu ponijela sa sobom u Beč, a nakon smrti Vatroslava ostala je u nasljedstvo njihovoj djeci. Godine 1938. dopisnica se vratila u Varaždin kada je Stanka Rešetar, povodom otkrivenja spomenika slavistu, dio očeve prepiske darovala Gradskome muzeju Varaždin.⁸¹ Posljednji je puta putovala 1968. godine u obližnji arhiv, današnji Državni arhiv.⁸² Ondje se čuva kao dokaz o proizvođačima, pošiljatelju i njegovome odnosu sa suprugom, urbanizmu Jagićeva rodnoga grada od druge polovice XIX. sve do sredine XX. stoljeća, te o jednoj izgubljenoj skulpturi i pojedincu koji je potaknuo da se njome uresi najznačajnija historicistička zgrada u Varaždinu.

GRAĐA BAŠTINSKIH USTANOVA

Državni arhiv u Varaždinu

- 1/ Državni arhiv u Varaždinu, [0016] Gradsko poglavarstvo Varaždin – Varaždin (1850-1918), Zapisnici sjednica poglavarstava, zastupstva i pojedinih odbora 1852-1918, *Bilježnica zaključaka sjednica za 1872. godinu.*
- 2/ Državni arhiv u Varaždinu, [0016] Gradsko poglavarstvo Varaždin – Varaždin (1850-1918), Zapisnici sjednica poglavarstava, zastupstva i pojedinih odbora 1852-1918, *Zapisnik sjednica za 1872. godinu.*
- 3/ Državni arhiv u Varaždinu, [0619] Matične knjige živodskih vjeroispovijednih općina za Varaždin, 1850.-1941., knjiga 18, *Izvadak iz matice umrlih izr. bogošt. obćine u Varaždinu za godinu 1901.*
- 4/ Državni arhiv u Varaždinu, [0619] Matične knjige živodskih vjeroispovijednih općina za Varaždin, 1850.-1941., knjiga 18, *Izvadak iz matice vjenčanih izr. bogošt. obćine u Varaždinu za godinu 1882.*
- 5/ Državni arhiv u Varaždinu, [0635] JAGIĆ, Vatroslav (Varaždin, 1838 – Beč, 1923) – Varaždin, Zagreb, Odesa, Beč; 1856/1922: kut. 1; 0,08. PrP; Sl., *Razglednica Vatroslava Jagića supruzi Sidoniji*, putovala 8. kolovoza 1910.; papir, svjetlotisak; bojanje, Papirnica S. Hartmann.

⁸⁰ Durđica CESAR i Andrej HOZJAN, "Poštanska djelatnost na području sjeverozapadne Hrvatske od 1783. do 1918.", *Pošta sjeverozapadne Hrvatske*, ur. Andrej Hozjan, Hrvatska pošta, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2002., 59, 64.

⁸¹ Glavninu prepiske darovala je kćer, a ostatak Jagićevi rođaci i znanci. *Korespondencija*, 1953., 21.

⁸² Na podatku autorica zahvaljuje Jeleni Rančić, voditeljici Zbirke ostavština Kukuljević-Jagić Gradskoga muzeja Varaždin.

Gradska knjižnica i čitaonica "Metel Ožegović" u Varaždinu

- 1/ *Varaždin. Gradsko šetalište s kazalištem*. Naklada papirnice Ivan Majer, Varaždin, oko 1910.; razglednica; papir, kolorirana crno-bijela fotografija?, 13,8 x 8,6 cm; nije putovala. Gradska knjižnica i čitaonica "Metel Ožegović" u Varaždinu, Zbirka razglednica, br. 416.
- 2/ *Varaždin. Kazalište*. Razglednica, fotografski papir, srebro-želatinska fotografija, papir, tisak u boji, olovka, rukopis, suhi pečat; 8,9 x 13,9 cm; putovala 12. rujna 1931. Gradska knjižnica i čitaonica "Metel Ožegović" u Varaždinu, Zbirka razglednica, br. 93.

Gradski muzej Varaždin

- 1/ *Gradsko kazalište Varaždin*, Varaždin, 1930-ih godina, tisak, karton, 9 x 14 cm; Gradski muzej Varaždin, Zbirka fotografija i negativa, inv. br. GM-72102;
- 2/ *Gradsko kazalište Varaždin*, Varaždin, sredina XX. stoljeća, crno-bijela fotografija, papir, 6 x 8,5 cm; Gradski muzej Varaždin, Zbirka fotografija i negativa, inv. br. GMV-70125.
- 3/ *Obavijest o vjenčanju Johanne Moses rođ. Taussig i Moritza Mosingera*, Varaždin, Platzer & Sohn, svibanj 1882.; papir, tisak u boji, 10 x 16 cm; Gradski muzej Varaždin, Dokumentarna zbirka II (tiskana građa), inv. br. GMV-KPO-5832.
- 4/ *Osmrtnica Samuela Louisa Mosingera*, Varaždin, 20. travnja 1872., tisak, papir; 22,1 x 28,1 cm; Gradski muzej Varaždin, Dokumentarna zbirka II (tiskana građa), inv. br. GMV 81459/1.
- 5/ *Pogled na zgradu kazališta s istočne strane*; snimio Andrija Jovan, Varaždin, 1930-ih, dijapozitiv, staklo; 1,5 x 1,5 cm; Gradski muzej Varaždin, Zbirka fotografija i negativa, inv. br. GMV-47791.
- 6/ *Varaždin – Gradsko šetalište sa Kazalištem*; Papirnica Ivan Majer, Varaždin, prva polovica XX. stoljeća; razglednica; fotografija, tisak, karton, 6,8 x 8,9 cm; Gradski muzej Varaždin, Zbirka fotografija i negativa, inv. br. GVM-86886.
- 7/ *Varaždin – Kazalište*, Papirnica Ivan Majer, Oskar Kirchbaum, Varaždin, ispisana 29. studenog 1934., nije putovala; razglednica; fotografija, tisak, karton, 9 x 14,1 cm; Gradski muzej Varaždin, Zbirka fotografija i razglednica, inv. br. GMV-86890.
- 8/ *Varaždin – Kazalište*, Varaždin, putovala 12. listopada 1929., fotografija, tisak u boji, karton; rukopis, olovka; pečačenje, 8,9 x 14 cm; Gradski muzej Varaždin, Zbirka fotografija i razglednica, inv. br. GMV-86895.

Muzej za umjetnost i obrt

- 1/ *Varaždin. Gradsko kazalište, oko 1925.*, razglednica; karton, fotografija; koloriranje; tisak; 8,8 x 13,8 cm; Muzej za umjetnost i obrt, Zbirka starije fotografije, inv. br. 044664.

KNJIGE I POGLAVLJA U KNJIGAMA

- 1/ Durđica CESAR i Andrej HOZJAN, "Poštanska djelatnost na području sjeverozapadne Hrvatske od 1783. do 1918.", *Pošta sjeverozapadne Hrvatske*, ur. Andrej Hozjan, Hrvatska pošta, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2002., 51-78.
- 2/ Nenad FABIJANIĆ, Vesna KOSEC-TORJANAC i Ernest FIŠER, "Dogradnja i obnove kazališta", *150 godina kazališta u Varaždinu*, Hrvatsko narodno kazalište, Varaždin, 2023., 37-44.
- 3/ Krešimir FILIĆ, *Lik Vatroslava Jagića*, samoizdat, Varaždin, 1968.
- 4/ Hans-Christoph HOFFMANN, *Die Theaterbauten von Fellner und Helmer*, Prestel-Verlag, München, 1966.
- 5/ Rudolf HORVAT, *Povijest grada Varaždina*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu i Grad Varaždin, Varaždin, 1993.
- 6/ Ana KANIŠKI, *Skulptura na otvorenom u Varaždinu*, rukopis, za tisak prihvatila Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu.
- 7/ Duško KEČKEMET, *Ivan Rendić. Život i djelo*, Skupština općine Brač Savjet za prosvjetu i kulturu, Supetar, 1969.
- 8/ Miroslav KLEMM, *Izgubljeni grad: foto-esej o neskladnim građevinskim intervencijama u povijesnom tkivu Varaždina*, Modernist, Varaždin, 2010.
- 9/ Miroslav KLEMM, "Varaždinsko kazalište - najvrednija historicistička građevina Varaždina", *150 godina kazališta u Varaždinu*, ur. Vesna Kosec-Torjanac, Hrvatsko narodno kazalište, Varaždin, 2023., 29-32.
- 10/ Vesna KOSEC-TORJANAC, "Svečano otvorenje kazališne zgrade u Varaždinu", *150 godina kazališta u Varaždinu*, Hrvatsko narodno kazalište, Varaždin, 2023., 33-36.
- 11/ *Korespondencija Vatroslava Jagića*, ur. Petar Skok, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953.
- 12/ Ivy LENTIĆ-KUGLI, *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2001.
- 13/ Mirela SLUKAN ALTIĆ, *Povijesni atlas gradova: V. svezak*. Varaždin, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Državni arhiv Varaždin, Varaždin, 2008.

- 14/ Ljerka ŠIMUNIĆ, "Društveno-povijesni kontekst neposredno prije, za vrijeme gradnje i nakon otvorenja kazališne zgrade u Varaždinu", *150 godina kazališta u Varaždinu*, Hrvatsko narodno kazalište, Varaždin, 2023., 21-27.
- 15/ *Varaždinske razglednice [I]*, ur. Borislav Šimenc, tekst Denis Peričić, Vall 042, Varaždin, 1997.
- 16/ *Varaždinske razglednice [II]*, ur. Borislav Šimenc, tekst Denis Peričić, Vall 042, Varaždin, 2003.

ČASOPISI, GODIŠNJACI I ZBORNICI

- 1/ Marina BAGARIĆ, "The City Theatre in Varaždin", *Das Wiener Konzerthaus 1913–2013 im typologischen, stilistischen, ikonographischen und performativen Kontext Mitteleuropas*, ur. Richard Kurdiovsky i Stefan Schmidl, Beč, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, 2020., 87-104.
- 2/ Dragan DAMJANOVIĆ i Iskra IVELJIĆ, "Arhitektonski atelijer Fellner i Helmer i obitelj Pongratz", *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 39, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2015., 121-134.
- 3/ Ivan GRKEŠ, "Spomenik kao prijeporno mjesto. Trodnevna proslava otkrivanja Gundulićeva spomenika u Dubrovniku 1938. godine", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, 59, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Dubrovnik, 2021., 205-241.
- 4/ Hrvoje GRŽINA, "Album Uspomen na Zagreb Ivana Standla – prvi trag svjetlotiska u hrvatskoj fotografiji", *Arhivski vjesnik*, 60, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2020., 93-115.
- 5/ Vladimir HUZJAN, "Varaždin u zadnjim mjesecima Kraljevine Jugoslavije i prvim Nezavisne Države Hrvatske", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 23, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2012., 363-399.
- 6/ Miroslav KLEMM, "Zgrada varaždinskog gradskog kazališta", *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, 25, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb – Varaždin, 2014., 297-306.
- 7/ Irena KRAŠEVAC, "Public Sculpture in Zagreb in the Second Half of the 19th Century. Typology and Style of Monuments in the Urban Gesamtkunstwerk 'Green Horseshoe' (Zelena potkova)", *RIHA Journal. Special Issue "Vienna as a Sculptural Centre in the Long 19th Century. Current Research on Sculpture in Central Europe"*, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 2021., s.p., <https://doi.org/10.11588/riha.2021.1.81898> (25. rujna 2023.)
- 8/ Enikő TÓTH, "Neobarock und Luxusgefühl. Das Palais Sturany in Wien", *Steine Sprechen*, Beč, Zeitschrift der Österreichischen Gesellschaft für Denkmal- und Ortsbildpflege, br. 154, 2019., 42.-51.

KATALOZI IZLOŽABA

- 1/ Josip BRATULIĆ, "Pravopisno-jezična problematika u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda. Od borbe za jezik do pobjede jezikom (1790-1847)", *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta*, Povijesni muzej Hrvatske, Muzej za umjetnost i obrt, Muzej grada Zagreba, ČPG DELO, OUR GLOBUS, Zagreb, 1985., 31-41.
- 2/ Felix KARRER, *Führer durch die Baumaterialiensammlung des k.k. Naturhistorischen Hofmuseums*, Beč, Lechner, 1892.
- 3/ Magdalena LONČARIĆ, *Tiskarstvo u Varaždinu 1586.-1946.*, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2007.
- 4/ Magdalena LONČARIĆ, *Tragom židovske povijesti i kulture u Varaždinu*, Gradski muzej Varaždin Povijesni odjel, Varaždin, 2003.
- 5/ Martina MATIJAŠKO, *O gradu priča palača. Palača Herczer – Varaždin*, Gradski muzej Varaždin, Varaždin, 2014.
- 6/ Ljerka ŠIMUNIĆ, "Stari varaždinski fotografi", *Fotografija u Hrvatskoj / Photography in Croatia 1848-1951.*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1994., 300-311.

NOVINE

- 1/ s. t., *Grazer Zeitung*, br. 16, 20. siječnja 1871., 1.
- 2/ "(Gradnja kazališta)", *Pučki prijatelj*, br. 32, 8. kolovoza 1872., 151.
- 3/ "(Javna sjednica gradskog zastupstva u Varaždinu od 27. kolovoza)", *Pučki prijatelj*, br. 35, br. 36, 29. kolovoza i 5. rujna 1872., 165.; 174.
- 4/ "(Kazališna sgrada u Varaždinu)", *Pučki prijatelj*, br. 29, 22. kolovoza 1873., 214.
- 5/ "(Kazalište u Varaždinu)", *Pučki prijatelj*, br. 7, 10. ožujka 1870., 33.
- 6/ "(Pišu nam iz Varaždina)", *Pučki prijatelj*, br. 5, bez datuma, 39. [Tiskan nakon 26. veljače 1874.]
- 7/ "(Prvo hrvatsko pripomoćno društvo u Varaždinu)", *Pučki prijatelj*, br. 17, 2. svibnja 1873., 134.
- 8/ "(Stvar o gradjenju varaždinskog kazališta i plesaonice)", *Pučki prijatelj*, br. 8, 23. veljače 1871., 32.
- 9/ "(Svečanost otvorenja varaždinskoga kazališta)", *Pučki prijatelj*, br. 35, 3. listopada 1873., 244.
- 10/ "Domaće vijesti. Preminuli. ", *Varaždinske novosti*, br. 167, 16. veljače 1933., 4.
- 11/ "F. Ružička", *Pučki prijatelj*, br. 6, 2. svibanj 1872., 84.
- 12/ "Izvrstna prava šljivovica", *Pučki prijatelj*, br. 19, 16. svibnja 1873., 149.
- 13/ "Još o dovršenju koncertne dvorane u kazališnoj zgradi", *Varaždinske vijesti*, br. 295, 1. prosinca 1951., 3.

- 14/ "Kleine Chronik. [Wilde Spenden]", Neue Freie Presse, br. 2863, 14. kolovoza 1872., 1.
- 15/ "Na bečkoj svjetskoj izložbi", Pučki prijatelj, br. 33, 19. rujna 1873., 235.
- 16/ "Narodna svečanost u Pragu", Pučki prijatelj, br. 22, br. 23 i br. 24, 4., 11. i 18. lipnja 1868., 90-91, 95, 98-99.
- 17/ "Nichtamtlicher Theil. Österreich. Wien, 13. August.", Weiner Zeitung, br. 185, 14. kolovoza 1872., 1.
- 18/ "Novoizabrani zastupnici grada Varaždina", Pučki prijatelj, br. 29, 22. srpnja 1875., 117.
- 19/ "O kazalištu i oko njega", Varaždinske vijesti, br. 319, 17. travnja 1952., 3.
- 20/ "Objava!", Hrvatske pravice, br. 6, 8. veljače 1908., 6.
- 21/ "Polaganje temeljnoga kamena narodnomu kazalištu u zlatnom Pragu", Pučki prijatelj, br. 20, 21. svibnja 1868., 84.
- 22/ "Prämien-Ausschreibung", Pester Lloyd, br. 90, br. 92, 21. i 23. travnja 1870., 8., 6.
- 23/ "Pred dovršenjem popravka polovice kazališne zgrade", Varaždinske vijesti, br. 301, 13. prosinca 1951., 3.
- 24/ "Prodavaonica Ljudevita Mosingera", Pučki prijatelj, 5, 4. travnja 1867., 24.
- 25/ "Skupština gradskog zastupstva", Narodno jedinstvo, br. 17., 29. travnja 1922., 2.
- 26/ "Svježi grobovi", Hrvatsko jedinstvo, br. 27., 13. svibnja 1944., 3.
- 27/ "U nedjelju je otvoreno kazalište", Varaždinske vijesti, br. 468, 24. veljače 1955., 1.
- 28/ "Umrli su u Varaždinu", Narodno jedinstvo, br. 31, 4. kolovoza 1923., 2.
- 29/ "Umro", Slobodni gradjanin, br. 48, 21. kolovoza 1920., 3.
- 30/ "Verpachtung des Kaffee und Traiteurie-Gefchäftes im Stadttheater zu Warasdin.", Tagespost, br. 220, 25. rujna 1873., 10.
- 31/ "Warasdin", Die Neuzeit, br. 20, 13. svibnja 1892., 6.
- 32/ "Započeli radovi na restauraciji zgrade varaždinskog kazališta", Varaždinske vijesti, br. 138, 21. listopada 1948., 3.
- 33/ "Zašto kazalište nije dovršeno? Razgovor s prof. Stjepanom Franjkovićem", Varaždinske vijesti, br. 455, 25. studenog 1954., 7.34/
- 34/ "Završen je prvi dio adaptacije kazališne zgrade", Varaždinske vijesti, br. 301, 20. prosinca 1951., 3.
- 35/ Krešimir FILIĆ, "Higijena i kupališta u starom Varaždinu", Varaždinske vijesti, br. 735, 24. ožujka 1960., 4-5.
- 36/ Vladimir SVOBODA, "Povodom otvorenja našeg kazališta", Varaždinske vijesti, br. 467, 17. veljače 1955., 1.

ENCIKLOPEDIJE, RIJEČNICI, LEKSIKONI

- 1/ "Friedl, Theodor (1842-1900), Bildhauer", *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Beč, Austrijska akademija znanosti, sv. 1., 1956., 363.
- 2/ "Schmidgruber, Anton (1837-1909), Bildhauer", *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Beč, Austrijska akademija znanosti, sv. 10., 1993., 318-319.
- 3/ "Schönthaler, Franz (1821-1904), Bildhauer und Innenarchitekt", *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Beč, Austrijska akademija znanosti, sv. 11, 1999., 95.
- 4/ "Silbernagl (Silbernagel), Johann (1836-1915), Bildhauer", *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Beč, Austrijska akademija znanosti, sv. 12., 2004., 264.
- 5/ "Tilgner, Victor (Viktor) Oskar (1844–1896), Bildhauer", *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Beč, Austrijska akademija znanosti, sv. 14, 2014., 344-345.
- 6/ "Wagner, Anton Paul (Antonín Pavel) (1834–1895), Bildhauer", *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815-1950*, Beč, Austrijska akademija znanosti, sv. 15., 2018., 401.

MREŽNE STRANICE

- 1/ "Mosinger, Benedikt Rudolf", *Židovski biografski leksikon*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" <https://zbl.lzmk.hr/?p=1369> (15. rujna 2023.)
- 2/ "Gundulić, Ivan", *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=35> (11. listopada 2023.)

SUMMARY

THE POSTCARD OF VATROSLAV JAGIĆ AND THE LOST SCULPTURE OF IVAN GUNDULIĆ IN VARAŽDIN

The postcard that the Slavic philologist Vatroslav Jagić sent to his wife Sidonija contains a series of multi-layered pieces of information created by compressing and weaving visual and textual content like fabric. The information was woven from the moment the postcard was created until it was sent from the Varaždin Post Office on August 6, 1910 to Spital am Semmering, a small town in Austrian Styria. It was made from collotype on cardboard that was subsequently colored. The lines and information on the back were printed by Srećko Hartmann, the own-

er of a bookstore, paper shop, and bookbinder in Ivan Gundulić Street no. 7. Jagić wrote his message and the information of the recipient (i. e., his wife) with a purple pencil. The collotype depicting the eastern facade of the National Theatre in Varaždin was most likely made by an unknown photographer from Varaždin. The photograph shows the appearance of the facade before the building was upgraded and modified between 1948 and 1955, as well as the sculpture of Ivan Gundulić in the central niche of the facade. The Varaždin City Council decided to install the sculpture on August 27, 1872 by accepting the motion of a descendant of the famous local merchant and benefactor Samuel Louis Mosinger. This could have been Louis (Ljudevit) Mosinger or, even more likely, his other son, Moritz (Mavro) Mosinger (Varaždin?, 1832 – Varaždin, 12 January 1901). Moreover, the Varaždin City Council decided to entrust the realization of the sculpture (made by an unknown sculptor) to the architect Hermann Helmer, who designed the theatre. The initiative to erect the sculpture depicting the poet is presumably related to the function of the building and the popularity of Gundulić as a symbol of Croatian national identity in the 19th century. The postcard was returned to Varaždin in 1938, when Stanka Rešetar donated some of her father's correspondence to the Varaždin City Museum. In 1968, it traveled for the last time to the State Archives. It is kept there as evidence of the manufacturers, the sender and his relationship with his wife, and the urbanism of Jagić's hometown from the second half of the 19th to the middle of the 20th century. Moreover, it is evidence of the lost sculpture and an individual who wanted to decorate the most significant Historicist building in Varaždin with it.

Key Words: postcard; Vatroslav Jagić; Varaždin; Ivan Gundulić; outdoor sculpture.